

BESÆTTELSEN OG RETSOPGØRET

DEN TYSKE BESÆTTELSE 1940-1945

9. APRIL 1940

Danmark blev om morgenen 9. april 1940 besat af tyske tropper. I første omgang medførte besættelsen ikke de store forandringer i fængslet i Horsens. Forandringerne bestod primært i praktiske foranstaltninger. Bl.a. blev der monteret mørklægningsgardiner og udfærdiget evakueringsplaner i tilfælde af luftangreb.

”Men så kom krigen og den tyske besættelse. I første omgang betød dette dog ikke større ændringer i det daglige liv.” (Jubilæumsbog: Statsfængslet i Horsens, 1953)

”Fra Kl. 19,00 skal foranstaltes Mørkelægning. Alle Celler skal være forsynet med Mørkelægningspærer. W.C. Tur og Toilet skal saavidt muligt være tilendebragt inden Kl. 19,00.” (Bekendtgørelse, 1940)

29. AUGUST 1943

29. august 1943 trådte den danske regering tilbage, og den tyske besættelsesmagt indførte militær undtagelsestilstand i Danmark. Samme dag ankom en tysk styrke på 33 mand, ledet af løjtnant Weinreich, til fængslet i Horsens. Fængslets ledelse og løjtnant Weinreich blev enige om, at tyskerne overtog den udvendige bevogtning af fængslet.

”Vagtposten havde protesteret mod tyskernes forsøg på indtrængen og nægtet at låse døren op; men trussel om, at man ville kaste en håndgranat over muren til ham, fik ham til at åbne døren.” (Bogholder Th. Møller, 1986)

”Det [havde] nær kommet til en konflikt med den vagthavende ledende overbetjent, idet den tyske officer ville fratage denne nøglerne. Denne optræden førte til et lille håndgemæng mellem overbetjenten og officeren. Da de øvrige tyske soldater indtog en meget truende holdning, bøjede overbetjenten sig og udleverede modstræbende sine nøgler.” (Jubilæumsbog: Statsfængslet i Horsens, 1953)

”Jeg sov indtil Kl.c. 4 den 29. august 1943, da jeg blev vækket ved Ringning paa Dørklokken i min Bolig. Udenfor stod 4 tyske Soldater med Geværerne foran sig, pegende paa mig. De havde Ordre til straks at føre mig til Ortskommandanturen.” (Viceinspektør Sølling, 1943)

”Da jeg kom tilbage til Fængslet, havde Tyskerne belagt Personalets Vagtstue i Stueetagen. Jeg havde en Samtale med Lederen af det tyske Vagthold, Løjtnant Weinreich, der var meget elskværdig og forekommende.” (Viceinspektør Sølling, 1943)

”Han [den tyske Løjtnant] havde faaet udleveret Nøglerne til et Skab med Karabiner; derimod beholdt Fængselsbetjentene deres Tjenestepistoler.” (Viceinspektør Sølling, 1943)

”På mit spørgsmål om, hvad hans [den tyske løjtnants] opgave egentlig gik ud på, fik jeg at vide, at han skulle sikre, at fangerne ikke kom ud, hvortil jeg bemærkede, at vore interesser på det område var de samme.” (Bogholder Th. Møller, 1986)

”Løjtnanten meddelte, at nogle Fanger havde raabt *Rød Front* ud af Vinduet. Hvis dette gentog sig, vilde han trække vedkommende ud af Fængslet og skyde ham, da Tyskerne ikke vilde finde sig i den Slags. Dette lod jeg straks meddele til alle Fangerne.” (Viceinspektør Sølling, 1943)

”I Løbet af Eftermiddagen anmodede den tyske Løjtnant om at faa anvist Lokaler, hvor Vagtholdet kunde sove, og jeg anviste Sanglokalet, ved Siden af Kontorerne, hvor der blev opstillet Etagesenge til Soldaterne.” (Viceinspektør Sølling, 1943)

”Man enedes om, at den udvendige Bevogtning af Fængslet om Natten udelukkende overgik til Tyskerne, da man nødtigt vilde have, at Fængselsbetjentene og Tyskerne eventuelt ved en Fejltagelse skulde komme til at skyde paa hinanden.” (Viceinspektør Sølling, 1943)

”Om aftenen den 9. december 1943 trak tyskerne deres vagtmandskab tilbage, efter dog først at have plyndret og medtaget et depot for afleverede civile våben.” (Jubilæumsbog: Statsfængslet i Horsens, 1953)

5. MAJ 1945

Den tyske kapitulation var en realitet 5. maj 1945. Danmarks befrielse blev fejret i hele landet. I fængslet markerede man befrielse ved at give fangerne lov til at købe en pakke tobak.

”I Anledning af Freden og Pinsen gives der de Fanger, der har Tilladelse til at ryge, Lov til at købe en Pakke Tobak a 50 Gram (Pris 1,40 Kr.).” (Bekendtgørelse, 1945)

FANGERNE

Fængslet havde plads til 336 fanger. Under besættelsen steg kriminaliteten og dermed antallet af dømte drastisk, bl.a. fordi mørklægningen gav gode forhold for ikke at blive opdaget. Stigningen i kriminaliteten betød, at der blev pladsmangel og overbelæg i fængslet. Mange fanger måtte sove på fælles sovesale eller dele celle med andre fanger. Der blev også oprettet annekser udenfor selve fængslet.

”10/4 1945:

Antal fanger i selve fængslet: 481

Antal fanger uden for selve fængslet: 267

Samlet fangeantal: 748

22 celler i østre cellefløj, 1. etage med dobbeltbelægning

44 Fanger sover i Fællescelle.”

(Fangefordelingsprotokol, 1945)

”Heller ikke klasseoprykningssystemet kunne opretholdes. Hvis således en af to fanger, der var anbragt i celle sammen havde opnået særlige rettigheder f. eks. tilladelse til tobaksrygning, fik de det begge.”
(Forfatter Erik Andersen, 1992)

MODSTANDSFOLK I FÆNGSLET

I foråret 1943 blev der oprettet en afdeling i fængslet til danske fanger, som var dømt ved tysk krigsret. Afdelingen blev af tyskerne kaldt ”Tugthusafdeling”, og den var placeret på nederste etage i Gammel Celle, hvor du befinder dig nu. Afdelingens fanger udgjorde en meget lille del af den samlede fangebefolkning. I alt nåede 19 modstandsfolk at sidde i tugthusafdelingen.

”Vi 15 var en broget Samling – den yngste var 18 Aar og den ældste 46 – Ekspedienter, Arbejdere, Kontorfolk og et Par Studenter – politisk spændte Anskuelserne over hele Skalaen fra Kommunisme til Konservatisme.”
(Modstandsmand, ukendt årstal)

HVERDAG I FÆNGSLET

Under besættelsen blev mørklægning og rationering en del af fængslets dagligdag. Derudover stod fangerne op, spiste, arbejdede og gik på gårdtur, som de altid havde gjort. Fange nr. F.416 havde en skrivebog, hvor han førte dagbog over livet i fængslet, og den giver et godt indblik i hverdagen under besættelsen. En hverdag, hvor det meste var, som det plejede at være.

”Tirsdag den 27 April. Jeg stod op, trak Mørklægningsskærmen fra, klædte mig paa og opredte min Seng, hvorefter jeg gjorde Morgenvask, Rengøring af Cellen, bad min Morgenbøn og fik saa Te og Rugbrød samt 1 godt tykt stk. sigtebrød.” (Fange, 1943)

”Derefter begyndte jeg med at ”false” til jeg skulde i Gaarden. Her var jeg ½ Time, koldt og byget Vejr. Jeg gik 2580 Skridt. Derefter arbejdede jeg igen.” (Fange, 1943)

”Aftensmaden: Grød og Mælk, 2 Stk. Rugbrød med Ost. Derefter gjorde jeg Servicet rent, fortsatte med Arbejdet, skrev og læste til Sengetid. Havde lidt Tandpine. Lige inden Sengetid fik jeg Brev.” (Fange, 1943)

Fangerne kunne få udleveret en skrivebog. Der var regler for, hvad fangerne måtte skrive i bogen. Indeholdt bogen f.eks. ”Optegnelser eller Tegninger af uanstændig Karakter” blev den konfiskeret. Hvis fangen ønskede at medtage bogen ved løsladelse, skulle inspektionen godkende det. Fange nr. F.416 fik et ”Ikke medtages”, som svar på sin anmodning.

Arbejde

Fangerne skulle arbejde i fængslet, og det var deres pligt ”at udføre det paalagte Arbejde med Flid og Nøjagtighed”. Som fængslets andre fanger arbejdede fange nr. F.416 11 timer om dagen. Han foldede kuverter, og til det brugte han et falseben. Falsebenene blev snittet af dyrekogler fra køkkenet.

Brevskrivning

Brevskrivning og besøg var fangernes eneste muligheder for at holde kontakt med familien. Fængslet havde regler for, hvor mange breve fangerne måtte sende og modtage. Fange nr. F.416 måtte skrive et brev hver 14. dag og modtage et hver uge. De breve, han modtog, skulle opbevares i en særlig brevkasse inde i cellen.

RATIONERING

Besættelsen medførte mangel på dagligdagens varer. Den danske regering indførte derfor rationering. Et system, der bestemte, hvad og hvor meget, der kunne købes. Lige fra brændsel til tobak. Som resten af den danske befolkning, gik fængslets fanger en tid med knaphed og besparelser i møde.

Mangel på brændsel

Fængslet i Horsens blev opvarmet med kul. Som andre importerede varer blev kul hurtigt en mangelvare under besættelsen. For at spare på varmen, blev dele af fængselsbygningen lukket ned, mens andre lokaler stod uopvarmet hen. Senere blev kullet erstattet med tørv udvundet fra moser.

”Tirsdag den 27 April. Jeg vågnede temmelig tidligt denne Morgen, fordi jeg frøs.” (Fange, 1943)

”Pga. Brændselsmangel træffes Bestemmelse om Indskrænkning i Opvarmningen: Kirken og Foredragssalen opvarmes ikke. I opvarmede Lokaler maa Varmen [ikke] overstige 18° C. Det indskræpes, at der udvises den største Sparsommelighed med Brændsel.” (Bekendtgørelse, 1940)

Tobak og tændstikker

Rationering af tobak ramte fængslets fanger hårdt. Først blev den ugentlige ration halveret, senere forsvandt muligheden for at købe røgtobak helt, og man kunne kun få ”Skraatobak i maadeholdent Omfang”. Der var også stor mangel på tændstikker, og kreative fanger konstruerede derfor selv fyrtøjer af træ, flintesten og affald fra fængslets væveri.

”Da Tændstikker kun kan skaffes i meget begrænset Omfang, er der anskaffet et Antal Fyrtøj, og der vil fra Depotet blive uddelt 3 til hver Etage.” (Bekendtgørelse, 1945)

”For de Fanger, der har Tilladelse til at ryge, meddeles det herved, at Tobaksrationen fra og med den 1. Marts nedsættes med 50%.” (Bekendtgørelse, 1940)

”Det meddeles, at der paa Grund af Rationering af Skraa ikke kan købes for mere end 15 Øre ugentlig af Skraa Statsfængslet selv pakker.” (Bekendtgørelse, 1942)

Rationering på fødevarer

Rationeringen satte også sit præg på forplejningen i fængslet, og man måtte beskære de daglige rationer af brød, smør, sukker og salt. Maden blev tilberedt i fængslets køkken og serveret i cellerne af betjentene. Fangerne kunne derudover købe ekstraforplejning for deres arbejdspenge. Men under besættelsen forsvandt muligheden for at købe ting som bolsjer, kakao, kiks og ekstra smør.

”Paa Grund af Papirmangelen vil der ikke kunne udleveres en Pose til hver Fange, men der vil til hver Etage blive udleveret et Kvantum Salt, der svarer til ca. 2 Gram pr. Fange om Dagen.” (Bekendtgørelse, 1945)

Hygiejne

Manglen på brændsel og rationering på sæbe betød, at der måtte slækkes lidt på hygiejnen. Fangerne kunne ikke længere få varmt brusebad. I stedet fik hver fange en spand med varmt vand, og efter indsæbning måtte han en tur under den kolde bruser. Der var forsat stramme regler for fangernes personlige pleje, f.eks. skulle barbering ”foregaa 2 gange ugentligt udenfor Arbejdstiden”.

"I Skrivelse af 1. ds. skal varmt Brusebad til Fangerne helt ophøre. I Stedet for skal der gives hver Fange en Spand varmt Vand til Afvaskning, hvorefter der gives koldt Styrtebad." (Bekendtgørelse, 1940)

"Nyindsatte Fanger faar varmt Bad, ligesom der hver 14. Dag gives alle Fanger varmt Bad. Den tidligere Ordning, hvorefter der udleveres Fangerne en Spand varmt Vand til Badning, bortfalder hermed." (Bekendtgørelse, 1942)

MØRKLÆGNING

Fængslet skulle mørklægges for at forhindre bombefly i at orientere sig efter bestemte byer, steder eller bygninger. I fængslet konstruerede man en speciel mørklægningsramme, der kunne sættes for cellevinduerne. Ifølge økonomikontoret fremstillede man selv de 375 rammer, som skulle bruges.

"Navnlig bestemmelserne om mørklægning voldte nogle kvaler, idet det viste sig vanskeligt effektivt at tildække de store ruder i tagene, hvorfra jo de panoptiske korridorer fik alt deres lys." (Jubilæumsbog: Statsfængslet i Horsens, 1953)

"Navn: Carl August Lorentzen

Hvad forårsagede Ulykkestilfældet, og hvorledes var de nærmere Omstændigheder ved dette? Fg har efter eget Udsagn faaet en Træsplint i Højre Haands Inderside, ved Opsætning af Mørklægningsrammer." (Rapport, 1941)

Luftværnspærer og spillekort

Udover den særlige afskærmning af cellevinduerne, blev der også brugt mørklægningsgardiner til nogle af fængslets vinduer. Nogle fanger fandt på at fremstille spillekort af det sortmalede mørklægningspapir. Spil var ikke tilladt, så spillekortene skulle fremstilles illegalt. Foruden afblænding af vinduer, havde man også luftværnspærer. Den lyssvage pære var vanskelig at arbejde og læse ved.

"Det er imidlertid umuligt at arbejde ved disse Pærer, ligesom det ikke er muligt at læse ved dem, men det er kun muligt for Fanger og Personale at orientere sig." (Skrivelse til Direktoratet for Fængselsvæsenet, 1940)

LUFTVÆRN

Både fangerne og fængselspersonalet vidste, hvordan de skulle forholde sig i tilfælde af en flyveralarm. De fanger, som arbejdede i selve fængslet, skulle gå ind i deres celler, mens fanger, som arbejdede på fængslets områder udenfor, skulle søge mod særligt indrettede beskyttelsesrum.

"Det er af de sagkyndige udtalt, at Opholdet i Cellerne i et Fængsel med tykke Mure, brandfaste Etageadskillelser og smaa armerede Vinduer frembyder en ganske særlig Beskyttelse mod Følgerne af Bombenedslag." (Meddelelse, 1940)

"De sagkyndige tilraader, at man i Tilfælde af Luftbombardement tager et Stk. Træ (f. Eks. et Penneskraft, en Blyant) i Munden og anbringer det mellem Tænderne." (Meddelelse, 1940)

EVAKUERING

Myndighederne kunne beordre fængslet evakueret, hvis det blev vurderet, at fængslet var i fare for at blive ramt af en katastrofe. I en situation, hvor man forventede en langvarig evakuering af fængslet, havde man planlagt en nødvendig løsladelse af en del af fangerne. Det drejede sig om fanger, som havde seks måneder eller mindre tilbage af deres afsoning.

”Det er imidlertid ikke givet, at Byens Evakuering er ensbetydende med en Evakuering af Statsfængslet. Evakuering fastsættes særskilt under Hensyn til, hvor overhængende Faren er, for at en Katastrofe vil ramme Fængslet.” (Evakueringsplan, 1945)

BEREDSKAB

For personalet i brandkolonnen bestod det personlige udstyr af bælte med økse, lommelygte, stålhjelm og gasmaske med røgfilter. På tilgængelige steder i fængslet placerede man brandslanger, strålerør, spande og andet brandslukningsmateriel. I midten af 1944 opstillede man desuden et antal sandposer til slukning af brandbomber, som ikke kunne slukkes med vand.

”Onsdag den 24. Februar 1943 Kl. 19 vil Kaptajn Malling og Brandassistent Nielsen give Instruktion i henholdsvis Meldetjenesten, Brand- og Rydningstjenesten. Alle tjenestefri Funktionærer, ogsaa Reservebetjente tilsiges til møde.” (Meddelelse, 1943)

”Der afholdes atter Luftværnsøvelse Onsdag den 10.ds. Kl.19,00. Gasmaskerne medbringes.” (Meddelelse, 1943)

FANGEFLUGTEN I 1944

30. december 1944 var de 15 modstandsfolk på gårdtur. Ved hegnet på fængslets østlige side standsede en lastbil. To mænd steg ud af bilen, kravlede gennem et hul i hegnet og kom op på ringmuren med en stige og maskinpistoler. Mens de holdte betjentene i skak, kom de 15 fanger over muren, gennem hegnet og op i lastbilen, som kørte dem væk. Fængslet foretog en eftersøgning, men fandt dem aldrig.

”Om to Ting var vi alle enige: 1) fik vi en Chance for Flugt, saa tog vi den. 2) ikke vi, men alene Frihedsraadet var i Stand til at bære Ansvar for eventuelle Repressalier, Tyskerne maatte foretage over for andre i Tilfælde af, at vi flygtede.” (Modstandsmand, ukendt årstal)

”Forbindelsen gennem Fængselspræsten skulde i December føre til Resultat. Vi fik samtidig at vide, at Frihedsraadets Lokalkomite var indforstaaet med Planen – og saa kunne vi jo kun acceptere og være glade.” (Modstandsmand, ukendt årstal)

”Lørdagen oprandt, og Spændingen var stor. Gennem vor Mellemand havde [vi] modtaget 2 Pistoler, som dog under ingen Omstændigheder maatte bruges til andet end at true med.” (Modstandsmand, ukendt årstal)

”Så kom da endelig den 30. december. Alt var klart, rollerne fordelt. Klokken 14.30 skulle vi på gårdtur.” (Modstandsmand i ugebladet Hjemmet, 1985)

”Endelig var Ventetiden forbi, og med vore Træsko i Haanden eskorteredes vi til sædvanlig Tid ned i den Gaard, hvis Asfalt gennem 1 ½ Aar var blevet tyndslidt af vore Træskos evindelige Trampen rundt og rundt.” (Modstandsmand, ukendt årstal)

”Præcist paa Minuttet blev Stigen sat til Muren, og saa sidder [navn] og [navn] overskrævs paa Muren med Maskinpistolerne rettet mod Betjentene.” (Modstandsmand, ukendt årstal)

”Betjenten inde i Folden fik en Pistol i Maven, Betjenten i den sydlige Ende maatte nøjes med en Pibe. Derimod gik det mere dramatisk til i den nordlige Ende; i et Anfald af Sindsforvirring begyndte Portvagten at blæse Alarm i sin Fløjte.” (Modstandsmand, ukendt årstal)

”Fløjten blev slaaet ud af Fingrene paa Portvagten med det Resultat, at han blev helt forvirret og forsøgte at trække sin Revolver, saa var der ingen anden Udvej end at slaa ham ud.” (Modstandsmand, ukendt årstal)

”[Navn] havde vippet Stigen op over [Muren], og de første var allerede entret op ad den og ad et fastbundet Tov kuret ned paa den anden Side [af] Muren.” (Modstandsmand, ukendt årstal)

”Stigen blev sænket ned til os. Den knagede og gav sig. Jeg nåede op på murkanten som den næstsidste og sprang. Alle 15 mand kom over, og vi styrtede ud mod den ventende lastbil.” (Modstandsmand i ugebladet Hjemmet, 1985)

”Tilbage var kun at løbe gennem Præstens Have og kravle gennem det overlippede Staaltraadshegn.” (Modstandsmand, ukendt årstal)

”Saa kravlede vi op under den store Sanitetsvogns Presenning. I 10 Minutter kørte vi, saa holdt Vognen, og vi hoppede af og begav os til Fods ind i Byen. I Løbet af den næste Uge blev vi fordelt rundt om i Horsens til vi midt i Januar rejste til Sverige.” (Modstandsmand, ukendt årstal)

”Saavidt jeg kan se, er der ikke fra Personalets Side vist nogen Forsømmelighed, enhver har været paa sin Post, men stillet over for et større Antal maskinbevæbnede Personer har de intet kunnet udrette.” (Fængselsdirektøren, 1945)

”Inspektøren bemærker, at han Kl. 16,33 er passeret ind gennem Hovedporten. Ved dette Tidspunkt var der mødt 2 Repræsentanter for det tyske Politi. De erklærede, at de paa dette Tidspunkt ikke mente at kunne foretage noget.” (Forhørsprotokol, 1944)

LEON HOULBY

FANGE	Leon Houlby
FANGE NR.	T.615
FORBRYDELSE	Illegal virksomhed
DOM	3 år
INDSAT I FÆNGSLET	1943-1944

INTRODUKTION

Leon Houlby var uddannet butikssvend, og under besættelsen var han aktiv i den danske modstandsbevægelse. Houlby blev anholdt i maj 1943, og i juli blev han ved tysk krigsret idømt 3 års fængsel for illegal virksomhed. Han afsonede i fængslet i Horsens i en afdeling særligt udvalgt af den tyske besættelsesmagt til danske modstandsfolk. 30. december 1944 lykkedes det Houlby og 14 medfanger at flygte.

FORBRYDELSEN

"Houlby. Afleveret den 18/8 1943 til Fængsel i tre Aar. Forbrydelse: Sabotage, Forbindelse m. Faldskærmsfolk o.a." (Fængselspræsten, 1945)

FLUGTEN

"Ja, og så kom da endelig den 30. december. Alt var klart, rollerne fordelt. Klokkerne 14.30 skulle vi på gårdtur." (Houlby i ugebladet Hjemmet, 1985)

"Jeg stormede uden våben hen mod den sidste betjent og nåede lige at opfatte, at han trak sin tromlepistol op af hylsteret. Så sprang jeg ret ud i luften, lige hen imod ham. Jeg ramte ham, han knaldede ind mod muren, hvorved han brækkede armen, mens jeg selv rev hånden til blods i faldet. Hurtigt snuppede jeg pistolen, og sluttede mig til de andre. Stigen blev sænket ned til os. Den knagede og gav sig. Jeg nåede op på murkanten som den næstsidste og sprang. Alle 15 mand kom over, og vi styrtede ud mod den ventende lastbil." (Houlby i ugebladet Hjemmet, 1985)

ILLEGALE FOTOGRAFIER

Under et besøg i fængslet lykkedes det Leon Houlbys mor at smugle et lille Minox kamera og to film ind til sin søn. Houlby og de andre modstandsfolk tog ubemærket 10 fotografier af deres dagligdag i fængslet ved at gemme kameraet bag et lommeørklæde med et lille hul til linsen.

"Min far eller en af hans kammerater holdt apparatet op foran næsen og skjult bag et lommeørklæde med hul til linsen, lykkes det at optage flere billeder i fængslet." (Aksel Houlby, søn af Leon Houlby, 2016)

"Billederne har min far altid haft i et album, og de er blevet vist til familie og venner, og det lille kamera havde jeg og mine søskende som børn og legede med det." (Aksel Houlby, søn af Leon Houlby, 2016)

LIVET EFTER FÆNGSLET

Leon Houlby fortalte ofte om sine oplevelser i fængslet under 2.verdenskrig til venner og familie. Han udtalte sig også i artikler og tv-indslag. I 1994 døde Houlby i en alder af 72 år.

RETSOPGØRET 1945-1951

RETSOPGØRET I DANMARK

Efter befrielsen vedtog Rigsdagen flere straffelovstillæg, der med tilbagevirkende kraft lovgav om landsskadelig virksomhed under krigen. Det første straffelovstillæg blev vedtaget 1. juni 1945, og et af de centrale punkter var, at dødsstraf blev genindført. 12.877 mænd og 644 kvinder blev dømt i forbindelse med retsopgøret, og heraf blev 46 personer henrettet.

”Kap. I §3. Stk. 1. For Handlinger omfattet af denne Lov anvendes følgende Straffe: Livsstraf og Fængsel. Arbejdshus, Sikkerhedsforvaring eller Psykopatfængsel kan ikke idømmes efter denne Lov. Betingede Straffedomme finder ikke Anvendelse.” (Lov om Tillæg til Borgerlig Straffelov, 1945)

”Kap. I §6. Stk. 1. Den, der findes skyldig i noget efter denne Lov strafbart Forhold, kendes ved Dommen uværdig til almen Tillid. Tab af almen Tillid medfører Fortabelse af: 1. Stemmeret og Valgbarhed i offentlige Anliggender.” (Lov om Tillæg til Borgerlig Straffelov, 1945)

TILLÆG TIL BORGERLIG STRAFFELOV AF 1. JUNI 1945

De første retssager i forbindelse med retsopgøret gav ofte lange fængselsstraffe. Med tiden blev det dog mere almindeligt at idømme de tiltalte mildere straffe i form af en bødestraf, eller helt at fritage dem for straf. I alt blev 13.521 personer dømt som landssvigere, og heraf blev 46 henrettet. Den sidste henrettelse fandt sted i 1950, og i 1960 var alle dømte løsladt.

STATSFÆNGSLET I HORSENS

I Horsens afsonede danske landssvigere med lange domme samt de tyske krigsforbrydere. For at få plads til de nye fanger, måtte nogle af de hidtidige fanger flyttes til andre fængsler. De sidste landssvigere og krigsforbrydere forlod fængslet i Horsens 1. november 1951. De fleste tyske fanger blev udvist til Tyskland, og de danske blev overført til afsoning andre steder eller benådet.

OPDRAGELSE

I fængslet skulle landssvigerne opdrages til hverdagslivet i Danmark efter afsoningen: ”Der bør finde en Undervisningsvirksomhed Sted, der udover at meddele nyttige Kundskaber af Betydning for Fangernes fremtidige Stilling i det frie Liv maa lægge vægt paa at opdrage dem til Medborgerskab i et demokratisk Samfund.” (Betænkning, 1945)

LANDSSVIGERE OG KRIGSFORBRYDERE

Landssvigerne var alle dømt for landsskadelig virksomhed. Nogle havde bl.a. meldt sig frivilligt tysk krigstjeneste, mens andre f.eks. havde indgået i et økonomisk samarbejde med besættelsesmagten. De tyske

krigsforbrydere omfattede højtstående nazister som f.eks. Werner Best og Otto Bovensiepen. Bovensiepen var leder af terrorkorpsen ”Peter-gruppen” og ansvarlig for over 100 drab og dødsfald under krigen.

”Disse tyskere [krigsforbrydere] var placeret mellem de danske kriminelle. Til begge parter utilfredshed.” (Viceinspektør Frederiksen i Jyllands-Posten, 1985)

B-FANGER

Landssvigere og krigsforbrydere fik et B foran deres fangenummer. Fangenummeret blev indskrevet på et fangeskilt, der skulle bæres synligt på tøjet. Fra 1945 til 1951 afsøndede 1743 B-fanger i fængslet. B-fangerne fik hver deres kartotekskort i fængslets fangekartotek. Her blev de kategoriseret som politiske fanger. Samtidigt førte fængslet særlige journaler og protokoller over B-fangerne.

FANGERNE

Under retsopgøret fortsatte overbelægningen fra besættelsestiden. Fængslet havde kapacitet til 336 fanger, men skulle huse 500 fanger. De første B-fanger ankom til fængslet 30. november 1945, og herefter var fængslet overbelagt de næste fem år. I 1951 blev det bestemt, at alle landssvigere og krigsforbrydere skulle overflyttes til andre fængsler. De sidste B-fanger forlod fængslet 1. november 1951.

”Landssvigerne er ikke særlig politisk bevidste. En stor Del har handlet ud fra idealistiske Grunde, men flere af dem er begyndt med Arbejde for Tyskerne. Saa er de gledet ind i et eller andet Korps, hvor Medlemskab straffes meget strengt.” (Inspektør Worm i Social-Demokraten, 1950)

”Det er vel nok noget svineri at de stadigvæk holder mig indespærret. Det kalder de for demokrati. De taler om menneskerettigheder, disse hyklere, som af personlig hævn holder mig indespærret.” (Landssviger, 1951)

”Som fanger var tyskerne yderst disciplinerede. Uanset at de alle følte sig uskyldige dømt, lige meget, hvor mange ugeringer, de havde været med til. Bovensiepen [ville], som den eneste, indrømme, at det var noget ”grusomt svineri” de havde bedrevet.” (Inspektør Frederiksen i Jyllands-Posten, 1985)

”Ved indsættelsen virkede fangen [B.495] bitter og følte sig forurettet. Senere [er] fangen tøet op og optræder ganske pænt, korrekt og høfligt. Han er optaget af familiens vanskeligheder derhjemme og har været flink til at sende penge hjem.” (Fangecharteque, 1951)

EN FAMILIE AF LANDSSVIGERE

Fra samme familie blev tre brødre og deres far efter krigen dømt for landssvigeri. Alle fire afsøndede en del af deres straf i Horsens. To af brødrene ankom til fængslet samme dag og fik fangenumrene B.36 og B.37. De fire familiemedlemmer blev med tiden overflyttet til fængslet i Møgelkær og Faarhuslejren. Hvad der herefter skete med de fire familiemedlemmer, ved vi ikke.

Forbrydelser og domme

FANGENUMMER	INDSAT	FØDT	FORBRYDELSE	STRAFFETID	OVERFLYTTET
B.36	13/12 1945	1922	Tysk vagttjeneste	10 år	Til Faarhus 18/4 1947
B.37	13/12 1945	1915	Tysk politibetjent	10 år	Til Møgelkær 29/3 1947
B.489	6/4 1946	1927	Hipo	5 år	Til Møgelkær 15/10 1946
B.581	18/5 1946	1897	Angiveri	6 år	Til Faarhus 19/11 1946

"Fange Nr. B.37. Forbrydelse: I Schalburgkorpset m.v. Bl.a. Vagttj. ved Frimurerlogen. Deltaget i 4-5 Cykelpatruljer til Eftersøgning af Sabotører (Bev. med Pistol). Straffetid: Fængsel i 10 Aar. Ikke tidl. straffet." (Fangecharteque, 1945)

"Kære lille Mor. Rigtig mange Tak for den smukke Blomst som jeg fik til min Fødselsdag, ligeledes Brevene. Her gaar det godt. Jeg opfatter det nærmest som en ny Soldateruddannelse." (B.37, brev til mor, 1946)

"Jeg har ikke set Far endnu, men ved at han har det godt og er meget mere glad for at være her, end i Skanderborg. Nu er det jo over et ½ Aar siden jeg har set ham, saa jeg glæder mig jo til den Dag jeg faar ham at se." (B.37, brev til mor, 1946)

"Rapport d. 1/2 1947. D.D. overværet Besøg mellem Fangerne B.36. B37. Brødrene drøftede om de skulde sende en Hilsen til Deres Forældres Sølvbryllup i Morgen. Dette vedtages. Faderen sidder i Faarehuslejren, Moderen er fri." (Fangecharteque, 1947)

"Man læser i hvert Blad, om en der holder Tale og mindes dem der satte Livet til i deres Frihedskamp og dem der faldt paa de Allieredes Side, men aldrig bliver vore Kammerater der gav deres Liv i Kampen mod Bolsjevismen mindet, men i Stedet bespottet og haanet." (B.37, brev til mor, 1946)

Skrivebog

Gennem tegninger og tekst fortæller B.36 om sit liv og savnet til familien. B.36 blev i fængslet karakteriseret som "velbegavet, kvik og høflig" samt "stærk nazistisk indstillet". Skrivebogen blev sandsynligvis konfiskeret af fængslet.

WERNER BEST

Werner Best fungerede som leder af den tyske besættelsesmagt i Danmark fra november 1942 til kapitulationen i maj 1945. Efter krigen fik Best en straf på 12 års fængsel, som han skulle afsone i Horsens. Under afsoningen arbejdede han med arkivarbejde. Fritiden brugte han bl.a. på at læse, skrive, spille skak og dyrke gymnastik. Best blev løsladt ved den dansk-tyske grænse 29. august 1951.

Domme og afsoning

20. september 1948: Idømt livsstraf i Københavns Byret

18. juni 1949: Idømt 5 års fængsel i Østre Landsret

17 marts 1950: Idømt 12 års fængsel i Højesteret

1. juni 1950: Indsat i Statsfængslet i Horsens

29. august 1951: Løsladt ved den dansk-tyske grænse

Arbejde

"Økonomi- og Arbejdskontoret. Fag: Arkivarbejde.

Som flere gange tidligere anført er denne fange meget lidt arbejdende. Jeg har i den seneste tid besøgt ham nogle gange uden at opnå at se ham arbejde med arkivarbejde." (Værkmester, 1951)

Besøg

"Undertegnede har d.d. overværet besøg mellem B 450 og dennes bekendt fru Skavenius. Samtaleemnerne var, bekendte her i landet og tyskland samt situationen i almindelighed. Besøget vare ¼ time. Der blev spist frugt og chokolade og røget cigaretter." (Betjent, 1950)

"D.D. overværet Besøg med Fg Nr. B 450 og dennes Børn fra Kl. 11⁴⁵ til 13⁰⁰. Under Besøget var der intet at bemærke." (Betjent, 1951)

Fritid

"Virker meget tilknapet og afmålt - svarer dog høfligt, om end kort og koncist, på de stillede spm. – i fritiden meget optaget af filosofistudium – Siger, at han gerne vil deltage i så meget som muligt for at adspredde tankerne." (Stambog, 1950)

"B Fg. Nr 450 har D.Form. ikke deltaget i Gaardturen. Fg er under Gymnastik kommet til Skade med den ene Fod og kan daarligt støtte paa den." (Betjent, 1951)

"Hermed følger 20 d-mark samt en del fotografier, som Deres mand ikke fik med ved sin afrejse herfra. Samtidig vedlægges et bæger, som Deres mand har vundet i en skaktturnering, men som ikke var færdig fra gravøren, da Deres mand rejste." (Ansæt, 1951)

Meddelelse til overlæreren

Werner Best beder i en meddelelse til fængslets overlærer 12. december 1950 om, at den tyske litteraturaften aflyses til fordel for brevskrivning. Bests interesse for brevskrivning gik ikke ubemærket hen blandt personalet: "Som regel er der private breve på hans bord, når man kommer og tilser ham. Jeg har før påtalt det overfor fangen, men min påtale er tilsyneladende ikke taget ad notam."

ANSATTE

Efter vedtagelsen af straffelovstillægget af 1. juni 1945 steg antallet af dømte tyske krigsforbrydere og danske landssvigere så drastisk, at de danske fængsler og særligt oprettede straffelejre blev overfyldte. For de ansatte i Horsens betød det, at erfarne betjente blev overflyttede til straffelejrene, mens de tilbageværende "i Særdeleshed er vejledende for yngre og nyantagne Reservebetjente."

"Efterhånden som fangetallet steg, og nye anstalter kom til, måtte det erfarne personale besætte lederstillinger og overalt fungere som vejledere for de mange nye reservebetjente." (Forfatter Erik Andersen, 1992)

"Direktoratet har 5. December 1947 bestemt, at der fra herværende Statsfængsel vil være at udkommandere mindst 10 Betjente til Tjeneste i Straffelejren paa Kragsskovhede." (Bekendtgørelse, 1947)

Antallet af fanger i fængslet i Horsens steg i forbindelse med retsopgøret, og derfor var det nødvendigt at ansætte mere personale. Desuden besluttede Direktoratet for Fængselsvæsenet, at der skulle oprettes et særligt vagtkorps, som skulle patruljere uden for fængslets ringmur, og det var også medvirkende til, at antallet af ansatte blev højere.

Uniformer

Mangel på almindelige fornødenheder fortsatte et stykke tid efter befrielsen, og det betød bl.a., at der fortsat var rationering på f.eks. stof. Derfor kunne man ikke udstyre alle de nyansatte med uniformer, og i stedet bar de armbind.

FRA DØDSSTRAF TIL BENÅDNING

Da besættelsestiden var kommet på afstand, begyndte man at se med mildere øjne på krigens forbrydelser. Justitsministeriet gik derfor i gang med at revurdere retsopgørets hårde domme. Landssvigerne fik nedsat deres dom eller blev benådet. Krigsforbryderne blev løsladt og udvist til Tyskland. Ikke alle var tilfredse med den nye udvikling, og løsladelserne blev mødt med kritik af mange danskere.

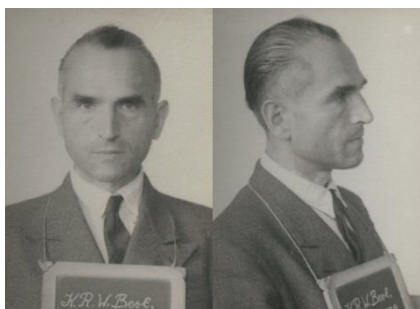
”Det kommer ikke som nogen stor Overraskelse, at en farlig Tyskerhaandlanger, nu er blevet løsladt. De mange, som er blevet idømt Straffe paa Fængsel i 12 Aar og derunder, er efterhaanden næsten alle sat på fri Fod igen.” (Horsens Avis, 1950)

”Fangen er helt fra den, og han ”arbejds- og sultestrejker” ikke på grund af trods, men på grund af det chok, der blev bibragt ham derved, at han ikke som de øvrige her hensiddende 14 års folk blev fri.” (Fangecharteque, 1950)

”Kære Hr. Værnemager, skidt med, at De tjente lidt Mammon paa Bæsterne. Kære Hr. Gestapobandit, vi forstaar at De har trængt til Afveksling. Lad det nu være glemt det hele, men vær saa venlig at passe paa en anden Gang!” (Horsens Avis, 1950)

”Protesterne [mod løsladelsen af landssvigere] strømmer stadig ind til Statsminister Hedtoft og efter den foreløbige Opgørelse har 22.000 sendt Protest ind. Der ventes dog i Dagens Løb endnu en lang Række Protestskrivelser.” (BT, 1954)

”Kan Du følge med i hele den Løsladelses-Benaadningspolemik ang. Landssvigerne? Det er ret interessant, navnlig at se hvor Ansvarer kommer til Hvile og hvilke Bestemmelser der træffes ang. de resterende Landssvigeres (vistnok 62) Skæbne.” (Fange Nr. S.36, 1954)

WERNER BEST

FANGE	Werner Best
FANGE NR.	B.450
FORBRYDELSE	Godkendelse af den tyske antisabotage
DOM	12 år
INDSAT I FÆNGSLET	1950-1951

INTRODUKTION

Werner Best var tysk rigsbefuldmetiget i Danmark fra 1942 indtil befrielsen i 1945. Han sad efter krigen varetægtsfængslet i Kastellet og Vestre Fængsel. I 1948 fik han i Københavns Byret en dødsstraf, som Højesteret i 1950 ændrede til 12 års fængsel. Dommen skulle afsones i Horsens, og herfra blev han i 1951 benådet og udvist. Best arbejdede som juridisk rådgiver i Tyskland, indtil han gik på pension.

TIDEN I DANMARK

Werner Best fungerede som leder af den tyske besættelsesmagt i Danmark fra 1942 til kapitulatonen i maj 1945. I Højesteret fik Best sin endelige dom på 12 års fængsel, som han skulle afsones i Horsens. Under afsoningen arbejdede han med arkivarbejde. Fritiden brugte han bl.a. på at læse, skrive, spille skak og dyrke gymnastik. Best blev løsladt ved den dansk-tyske grænse natten til den 29. august 1951.

FIRE ÅR I ENECELLE

Werner Best blev anholdt i maj 1945. Han blev varetægtsfængslet og sad først i Kastellet og derefter i Vestre Fængsel. Han sad i isolation 4 ud af de 5 år, det tog, før han fik sin dom i marts 1950. De mange år i isolation var en stor psykisk belastning for Best, hvilket prægede det efterfølgende ophold i fængslet i Horsens.

”Han har ganske vist lidt ganske overordentlig meget ved nu i en årrække – 4 år – at have siddet i enecelle foruden 1 år, hvor han har haft adgang til at tale med andre.” (Overlæge Stürup, Fængselsvæsnet, 1950)

”De 4 års ophold i enecelle, er gået ham på nerverne. I en periode mener han at have været ganske ude af sig selv; i denne periode skrev han nogle efter hans egen mening ganske meningsløse og barokke breve til hustruen.” (Overlæge Stürup, Fængselsvæsnet, 1950)

”Når han er inde i cellen, har han ofte angstanfald, føler sig deprimeret og trykket og er nået til den overbevisning, at han vil være i stand til at tåle en hvilken som helst ulempe, når blot han kunne få kontakt med andre mennesker.” (Overlæge Stürup, Fængselsvæsnet, 1950)

FORBRYDELSEN OG DOMMEN

”Højesteretssagen mod Best, Bovensiepen og Pancke indledt i dag.” (Aalborg Stiftstidende, 1950)

”Thi kendes for Ret:

Landsrettens dom bør, så vidt påanket er, ved magt at stande, dog at straffen for tiltalte Karl Rudolf Werner Best fastsættes til fængsel i 12 år, hvoraf 4 år anses udstået.” (Best-Sagen, 1950)

”Forbrydelse:

Overtr. Af strfl. § 237, jfr. til dels § 21, og § 183, I og II, jfr. lov nr. 395 af 12/7 1946 § 1 og § 3, I og II ved i tiden fra den 10. januar 1944 til april 1945 i sin egenskab af det tyske riges befuldmægtigede her i landet at have godkendt den af besættelsesmagten forøvede antisabotage, [og] der i alt ved sprængninger m.v. foretaget ødelæggelser af dansk ejendom til en samlet værdi af kr. 84.184.571, ligesom der blev dræbt 52 danske statsborgere.” (Stambog, 1950)

”Der er så betydelige nervøse forstyrrelser, at man må forudse, at en langvarig strafafsoning vil medføre ikke helt ubetydelige ulemper for undersøgte.” (Overlæge Stürup, Fængselsvæsnet, 1950)

”På naturlig måde er han ulykkelig over tanken om, at konen sidder alene med 5 børn i alderen 18 til 8 år og lever af familiens hjælp. Han synes, han helt bliver snydt for sine børns barndom, en periode, der aldrig kommer igen.” (Overlæge Stürup, Fængselsvæsnet, 1950)

TIDEN I FÆNGSLET

”Werner Best indsat i Horsens Statsfængsel.” (Jyllands-Posten, 1950)

”Tysk krigsforbryder.

BEST, Karl Rudolf Werner

Fængsel i 12 år

Indsat i Horsens d. 1/6 1950 fra København.

Københavns byret d. 20/9 1948. Livsstraf.

Østre landsret d. 18/7 1949. 5 år.

Højesteret d. 17/3 1950. 12 år.” (Stamrulle, 1950)

”Virker meget tilknapet og afmålt - svarer dog høfligt, om end kort og koncist, på de stillede spm. – i fritiden meget optaget af filosofistudium – Siger, at han gerne vil deltage i så meget som muligt for at adspredde tankerne.” (Stambog, 1950)

”Fangen, der arbejder for landsarkivet i Åbenrå, udfører sit arbejde med omhu og tilsyneladende også med interesse.” (Bedømmelse, 1950)

”En meget høflig og flink fg, men han virker noget nervøs når man kommer ind i cellen til ham, så farer han rundt på gulvet indtil man begynder at tale med ham.” (Bedømmelse, 1950)

”Jeg tror de andre tyskere her i cellen har en god indflydelse på ham, han er meget renlig og proper. Han deltager gerne i al slags underholdning.” (Bedømmelse, 1950)

”Undertegnede har d.d. overværet besøg mellem B.450 og en bekendt af denne. Besøget varede ½ time. Der blev spist frugt og chokolade.” (Rapport, 1950)

”Han lider meget ved, at han i virkeligheden kun har kontakt med de andre de to gange en halv time, han er på gårdtur, og når han er til skole eller underholdning.” (Overlæge Stürup, Fængselsvæsnet, 1950)

”Dr. Best beklager sig over, at han sover dårligt, ligger og spekulerer, ligesom han dag og nat er præget af en depressiv følelse.” (Overlæge Stürup, Fængselsvæsnet, 1950)

”Han føler sig overbevist om, at hvis han ret længe yderligere skal være, hvad han kalder, i denne ”levende begravelse”, vil han ikke bagefter blive i stand til at genoptage et eller andet arbejde.” (Overlæge Stürup, Fængselsvæsnet, 1950)

”Til Overlæreren.

Jeg beder om bekendtgørelse, at den tyske literatúraften ikke finder sted fredag, den 15. december, fordi flertallet af deltagerne vil bruge denne aften til at skrive deres julebreve. W Best. B 450.” (Best, 1950)

”Kære overlærer!

Jeg har i går talt med B.450, der nærmere har udviklet for sig sine planer om at give russisk undervisning. Han siger, det drejer sig om c.11 mand.” (Inspektøren, 1951)

”Fanger udfører et nydeligt arbejde; han er meget omhyggelig, men energi er ikke hans force. Som regel er der private breve på hans bord, når man kommer og tilser ham.” (Bedømmelse, 1951)

BENÅDET OG UDVIST

”Det må anses for ret sandsynligt, at den betydelige psykiske belastning, strafafsoningen er for denne følsomme mand, vil kunne give meget langvarige eftervirkninger.” (Overlæge Stürup, Fængselsvæsnet, 1950)

”Jeg er tilbøjelig til at tilråde, at man undersøger mulighederne for at gennemføre en benådning indenfor en overskuelig tid.” (Overlæge Stürup, Fængselsvæsnet, 1950)

”I tilslutning til funktionærmødet skal jeg indstille, at der snarest søges udvirket benådning af den pågældende fange mod udvisning af riget.” (Inspektøren, 1951)

”Løsladelsen sker, efter at Dr. Best har afsonet Halvdelen af den idømte Straf, en Fremgangsmåde, der har været almindelig over for Forbrydere af den Art.” (Horsens Folkeblad, 1951)

”Dr. Best udvist af Danmark i Nat – Løsladt fra Horsens Statsfængsel Kl. 23 i Aftes og ført til Grænsen under skarp Politibevogtning.” (Horsens Folkeblad, 1951)

”Ordren til Fængselsinspektør Worm kom saa sent i Forhold til det Tidspunkt, paa hvilket Løsladelsen skulde ske, at Dr. Best kun lige netop naaede at iføre sig civilt Tøj og pakke sine Sager, før Bilen, der skulde føre ham bort, holdt for Døren.” (Horsens Folkeblad, 1951)

BREVKNIV

Werner Best snittede en kniv, da han sad varetægtsfængslet. Han brugte et barberblad, en ragekniv og en neglefil, og polerede den i Nivea Creme. Best gav kniven til en dansk kvindelig tolk: ”Man ser at der må være brugt uendelig mange timer på den, og hvorfor netop jeg har fået den af Dr. Best er mig ikke ganske klart. Jeg kan tænke mig, at han måske var rørt over et ungt menneskes interesse for ham.”